

УДК 340.1–340.13

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2021-1/3>

ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОКУРОРА У ГОСПОДАРЬКОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ ТА ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Григорчук Мирослав Васильович,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Університету економіки та права «КРОК»
ORCID ID: 0000-0003-0523-030X

У статті йдеться про особливості процесуального статусу прокурора у господарському судочинстві. На основі результатів авторського теоретико-правового аналізу чинного в Україні законодавства, а також із урахуванням окремих рішень Європейського суду з прав людини визначено елементи правової характеристики прокурора. Подається авторська дефініція поняття «правова характеристика».

Застосування окремих загальнонаукових спеціальних методів (порівняльного, історичного, методів абстрагування, логічного підходу тощо) дало можливість провести авторське дослідження юридичних процесів, які невід'ємно пов'язані з глибинним теоретико-правовим розумінням інструментів реалізації суб'єктивного права на захист із участю прокурора.

Авторський логіко-компаративістський аналіз чинного господарського процесуального законодавства України показав, що нормативно означені межі залучення прокурора до участі у господарському процесі засвідчують доволі суперечливу картину, яка вимагає глибоко як теоретичного, так і практичного дооцінювання. Суттєве звуження повноважень прокурора у напрямі захисту економічних інтересів держави створюють реальні перешкоди для відстоювання порушеного права учасників конфліктних ситуацій у сфері провадження господарської діяльності.

Здійснене теоретико-правове узагальнення наукових поглядів і судової практики щодо підстав залучення прокурора до участі у судовому процесі дозволило виокремити низку факторів, які викликають обґрунтовані дискусії серед представників науки й учасників судового розгляду. Акцентовано увагу на висловлених застереженнях в окремих судових рішеннях Європейського суду з прав людини щодо максимального обмеження випадків залучення до участі у судових процесах прокурора.

З огляду на результати логіко-правового аналізу чинних нормативно-правових актів, які регламентують діяльність суду в найбільш широкому розумінні, нами подається низка супротивних загально прийнятій науковій і правовій позиції фактів щодо нібито надмірного правового тиску за присутності у процесі прокурора, а також гіпотетичного тиску на суд. Ми аргументуємо свою позицію тим, що Україна є правовою державою, в якій належно забезпечуються конституційні гарантії незалежності суду.

Ключові слова: прокурор, господарський суд, правова характеристика, учасник судового розгляду, Європейський суд з прав людини, Конституція України.

Hryhorchuk Myroslav. Legal characteristics of the prosecutor in economic processes of Ukraine and the practice of the European Court of Human Rights

The article deals with the peculiarities of the procedural status of the prosecutor in commercial litigation. Based on the results of the author's theoretical and legal analysis of the legislation in force in Ukraine, as well as taking into account individual decisions of the European Court of Human Rights, the elements of the legal characteristics of the prosecutor are identified. The author's definition of the term "legal characteristics" is given. The use of certain general scientific special methods (comparative, historical, methods of abstraction, logical approach, etc.) made it possible to conduct an author's study of legal processes, which are inextricably linked with a deep theoretical and legal understanding of the tools of subjective protection. The author's logical-comparative analysis of the current economic procedural legislation of Ukraine showed that the normatively defined limits of the prosecutor's involvement in the economic process show a rather contradictory picture, which requires a deep both theoretical and practical assessment. Significant narrowing of the prosecutor's powers to protect the economic inter-

ests of the state create real obstacles to defending the violated right of participants in conflict situations in the field of economic activity. The carried out theoretical and legal generalization of scientific views and judicial practice on the grounds for involving the prosecutor in the trial allowed to identify a number of factors that cause reasonable discussions among representatives of science and participants in the trial. Emphasis is placed on the reservations expressed in certain court decisions of the European Court of Human Rights on the maximum limitation of cases of involvement of the prosecutor in court proceedings. Given the results of the logical and legal analysis of current regulations governing the court in the broadest sense, we present a number of contrary to the generally accepted scientific and legal position of the facts of alleged excessive legal pressure in the presence of the prosecutor, as well as hypothetical pressure on court. We argue our position that Ukraine is a state governed by the rule of law, in which the constitutional guarantees of the independence of the judiciary are properly provided.

Key words: prosecutor, commercial court, legal characteristics, participant in court proceedings, European Court of Human Rights, Constitution of Ukraine.

Відповідно до Закону України «Про прокуратуру» прокуратура України здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави. Функціями прокуратури згідно з положеннями ст. 2, окрім іншого, визначено: підтримання державного обвинувачення у суді; представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених цим Законом [1].

З огляду на викладене, а саме виокремлення повноважень прокурора як учасника процесу, доцільно внести деякі уточнення, які, на нашу думку, матимуть значний вплив на подальше формування і зміст правової характеристики прокурора у господарському процесі. В авторській статті «Правова характеристика як оціночна категорія у підходах до розуміння процесуального статусу суб'єктів захисту прав учасників господарських відносин» було викладено дефініцію поняття «правова характеристика», яке ми розуміємо як комплекс повноважень, що делеговані державою статусному учаснику нормативно врегульованих процесів і містять істотні ознаки, котрі виділяють його з-поміж інших, прирівняних до нього регуляторів суспільних відносин [2].

Переконані, що таке визначення повною мірою може бути накладене на прокурора як учасника господарського процесу з деякими уточненнями з урахуванням специфіки розгляду справ господарськими судами.

Проаналізовані наукові матеріали та нормативна база вселяють переконання, що до правової характеристики прокурора як суб'єкта захисту прав і охоронюваних

законом інтересів суб'єктів господарювання необхідно також віднести гарантії незалежності прокурора, як це визначено ст. 16 (Гарантії незалежності прокурора) Закону України «Про прокуратуру», згідно з положеннями якої незалежність прокурора забезпечується, окрім іншого, порядком здійснення повноважень, визначеним процесуальним та іншими законами та заборону незаконного впливу, тиску чи втручання у здійснення повноважень прокурора.

У ч. 2 цієї статті зазначається, що, здійснюючи функції прокуратури, прокурор є незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску, втручання і керується у своїй діяльності лише Конституцією та законами України [1].

Одним із чинників, які покликані утверджувати авторитет прокурора у суспільстві, є покладання обов'язку на органи державної влади, органи місцевого самоврядування, інші державні органи, їх посадових і службових осіб, а також фізичних і юридичних осіб і їх об'єднання поважати незалежність прокурора й утримуватися від здійснення у будь-якій формі впливу на прокурора з метою перешкодження виконанню службових обов'язків або прийняття ним незаконного рішення. Межі обґрунтованої критики діяльності прокурора визначаються з урахуванням Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод і практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) (ч. 5 ст. 16) [3].

Вважаємо, що основними елементами правової характеристики прокурора як суб'єкта захисту прав і охоронюваних законом інтересів учасників господар-

ських відносин виступають нормативне оформлення його прав та обов'язків (ст. 19), а також передбачена відповідальність (ст. 20 Закону України «Про прокуратуру»).

Окремим і вкрай важливим елементом правової характеристики прокурора, на нашу думку, є зобов'язання неухильно додержуватися присяги прокурора, за порушення якої встановлено відповідальність, передбачену законом. Ця вимога міститься у ч. 3 цієї статті. Згідно з вимогами ч. 4 ст. 20 прокурор зобов'язаний, серед іншого, діяти лише на підставі, в межах та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Аналіз наукових розвідок і судової практики з означеного питання засвідчив, що наука і практика не повністю дійшли консенсусу у підходах до розуміння процесуального статусу прокурора. До такої думки схиляє нормативне обрамлення цієї проблематики рішенням Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Вищого арбітражного суду України та Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень ст. 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді). Конституційний Суд України зазначає, що положення абз. 4 ч. 1 ст. 2 Арбітражного процесуального кодексу України у контексті п. 2 ст. 121 Конституції України треба розуміти так, що прокурори та їхні заступники подають до арбітражного суду позови саме в інтересах держави, а не в інтересах підприємств, установ і організацій незалежно від їх підпорядкування та форм власності.

Під представництвом прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді за змістом п. 2 ст. 121 Конституції України та ст. 2 і 29 Арбітражного процесуального кодексу України треба розуміти правовідносини, у яких прокурор, реалізуючи визначені Конституцією України та законами України повноваження, вчиняє у суді процесуальні дії з метою захисту інтересів держави.

Конституційний Суд України також роз'яснює, що «інтереси держави» є оціночним поняттям, прокурор чи його заступник у кожному конкретному

випадку самостійно визначає з посиланням на законодавство, на підставі якого подається позов, у чому саме відбулося чи може відбутися порушення матеріальних або інших інтересів держави, обґрунтовує у позовній заяві необхідність їх захисту та зазначає орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних відносинах [4].

Проаналізований масив відомостей наукового доробку із зазначеного питання вирізняє декілька основних напрямків, згідно з якими оцінюється представництво прокуратурою України інтересів держави у суді як один із видів представництва у суді, що має відмінності від інших видів представництва рядом специфічних ознак. До них науковці відносять: склад представників і коло суб'єктів, інтереси яких вони представляють, обсяг повноважень, форми їх реалізації.

Прихильники першого напряму, серед яких О. Задніпровський [5] і С. Фурса [6], розглядають представництво прокурором інтересів у суді як процесуальне представництво у справі з притаманними йому ознаками, яке мало чим відрізняється від класичного процесуального представництва. Таке бачення піднятої проблеми підтримують Т. Дунас [7], М. Мичко [8] та В. Валюх [9].

Аналізуючи наведені правові позиції, висловимо своє бачення цього питання. Вважаємо, що ті науковці, які не погоджуються з такою постановкою проблеми та говорять про відмінність між правовим статусом адвоката як повіреного юридичної особи, громадянина та прокурора у тому, що прокурор завжди є представником так званої публічної влади, залишили поза увагою одну дуже важливу обставину. Нею ми вважаємо те, що об'єктом захисту завжди виступає суб'єктивне право особи у найбільш широкому тлумаченні цього питання, оскільки лише суб'єктивний інтерес лежить в основі будь-якого спору, у т. ч. господарського.

Представники іншого напряму розглядають представництво прокурором інтересів у суді як особливий підвид представництва за законом. Одним із аргументів, яким окремі прихильники цієї концепції обґрунтовують своє бачення, є позиція Верховного Суду України, викладена у Поста-

нові від 2 березня 2010 р. за справою № 21-2368во09. Цим документом зазначено, що прокурор в адміністративному судочинстві здійснює законне представництво, особливість якого полягає у тому, що законний представник самостійно (без доручення), на підставі закону здійснює процесуальні права й обов'язки сторони чи третьої особи, яку він представляє, діючи в її інтересах, що, однак, не впливає на загальні правила представництва [10]. Відстоюючи свою наукову позицію, представники такого напрямку наділяють прокурора процесуальними правами сторони у процесі.

І.В. Заболоцька зазначає: основними аргументами прихильників цієї думки є те, що прокурор, який заявив позов або вступив у справу, є насамперед суб'єктом доказування, котрий володіє такими самими процесуальними правами, що і суб'єкти спірних правовідносин, а також обов'язками щодо правильного визначення предмета спору та доказування своєї правової позиції [11].

Ми вважаємо, що прокурор, який вступив у господарський процес, набуває беззастережного статусу сторони спору, тобто на нього повною мірою поширюються положення ст. 42 (Права та обов'язки учасників справи) та 46 (Процесуальні права та обов'язки сторін) ГПК.

На думку М.М. Стефанчука, прийняття Закону України «Про прокуратуру» (2014 р.) та внесення ним змін до процесуального законодавства суттєво реформують механізм реалізації прокуратурою України функції представництва інтересів громадянина або держави в суді, що зумовлює потребу у додаткових дослідженнях загальнометодологічних питань правового статусу прокуратури як суб'єкта реалізації функції представництва інтересів громадянина або держави у суді [12].

Водночас проведене нами дослідження не буде достатньо повним без висвітлення практики міжнародних правозахисних інституцій, насамперед ЄСПЛ, в обраних підходах до оцінки участі прокурора у судовому процесі. Так, вивчення окремих рішень ЄСПЛ, які є джерелами права для України, що прямо встановлено ст. 17 Закону № 3477-IV і ч. 4 ст. 10 ЦПКУ, показує, що позиція ЄСПЛ щодо оцінки участі про-

курора у судовому процесі має низку застережень. Про це свідчить проведений нами логіко-правовий аналіз Постанови ЄСПЛ від 15 січня 2009 р. у справі «Менчинська проти Російської Федерації» (Menchinskaya v. Russia) (скарга № 42454/02), де суд вказав на такі обставини:

32. Європейський суд нагадує, що, оскільки прокурор або інша прирівняна посадова особа, висловлюючи думку про те, що касаційна скарга підлягає задоволенню або відхиленню, тим самим займає одну зі сторін розгляду, його участь може викликати для сторони відчуття нерівності... [13].

Із наведеного випливає, що основним застереженням щодо ролі прокурора у судовому процесі є гіпотетична загроза рівності сторін, оскільки така ситуація може призвести до звуження поняття справедливого судового розгляду у значенні п. 1 ст. 6 Конвенції. Висловлена позиція ЄСПЛ подається через створення для неї (сторони, на якій виступає прокурор чи сам факт участі прокурора як сторони) істотної незручності порівняно з іншою стороною.

Ми переконані, що ситуативна оцінка положень наведеного як приклад рішення ЄСПЛ не може повноцінно й об'єктивно засвідчувати процесуальний статус прокурора у господарському процесі, оскільки йдеться про загальне розуміння самої участі представника держави в судовому розгляді. Якщо для цивільного процесу така позиція видається прийнятною, то для представництва держави у судовому процесі необхідно залучати належно уповноважену особу для відстоювання і захисту саме державних інтересів.

Ми також вважаємо, що визначені Конституцією України принципи правосуддя і відповідні положення процесуальних кодексів України гарантують дотримання справедливої правової рівноваги сторін у судовому процесі. Підставами для такого висновку виступають норми, наприклад, Господарського процесуального кодексу України, зокрема ст. 86 (Оцінка доказів), згідно з якою суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів (ч. 1) [14].

Такий висновок цілком обґрунтований з огляду на те, що для суду не має значення титулованість і посадове становище сторін. Суд оцінює надані учасниками справи докази відповідно до вимог закону.

Водночас чинне законодавство вимагає суттєвого переосмислення і реформування шляхів наукового пошуку через встановлений конституційний порядок у підходах до ролі та статусного становища прокурора у господарському процесі. Так, згідно з положеннями п. 3 ч. 1 ст. 131-1 Конституції України прокуратура здійснює представництво інтересів держави у суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом [15].

Ключовими елементами у підходах до теоретико-практичного розроблення цієї проблеми, на наше переконання, виступають поняття «виключні випадки» та «порядок, визначений законом». Саме ці поняття є тими нормативно-означеними межами фахового «втручання», у яких міститься коректне сутнісне розуміння піднятої проблеми.

Висновки. Обрання Україною європейського курсу розвитку зумовлює глибоку і всебічну трансформацію всієї системи українського правотворення та правозастосування. Саме тому викликають підвищений практичний і науковий інтерес правові інституції, яким законом відведено підсилену державними інструментами примусу роль щодо захисту прав і охоронюваних законом інтересів учасників правовідносин, у т. ч. суб'єктів господарювання.

Отримані як спадщина від радянського режиму уявлення про виключну значимість прокурора у судовому процесі значно дискредитують цей інститут і протиставляють його загальноприйнятим поняттям служіння людям і державі. Все вказане зумовлює необхідність концентрації зусиль суб'єктів законотворення на шляху повномірної правової інтеграції й адаптації інституту прокуратури до потреб суспільства, а також утвердження його ролі як неупередженого учасника у розв'язанні конфліктів різних галузей права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1697-18> (дата звернення 08.02.2020).
2. Григорчук М.В. Правова характеристика як оціночна категорія у підходах до розуміння процесуального статусу суб'єктів захисту прав учасників господарських відносин. *Право і суспільство*. 2019. № 6-5. 2019. С. 18–23.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Рада Європи. Ратифікація, підстава – 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004 (дата звернення 08.02.2020).
4. Рішення Конституційного Суду України від 8 квітня 1999 р. *Офіційний вісник України*. 1999. № 15. 614 с.
5. Задніпровський О. Права прокурора у світлі нової Конституції України. *Право України*. 1997. № 1. С. 72–73.
6. Фурса С. Теоретичні аспекти правового та процесуального становища прокурора в цивільному судочинстві. *Право України*. 1998. № 12. С. 68–70.
7. Дунас Т.О., Руденко М.В. Прокурор в цивільному процесі України: Сутність, завдання, повноваження : навчальний і науково-практичний посібник / за наук. ред. М.В. Руденка. Харків, 2006. 340 с.
8. Мичко М.І. Функції та організаційний устрій прокуратури. *Донецьк : Донеччина*, 2001. 272 с.
9. Валюх В. Актуальні проблеми представництва прокурором інтересів громадянина або держави у господарському суді. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 4. С. 92–96.
10. Постанова Верховного Суду України від 2 березня 2010 р. у справі № 21-2368. URL: <https://www.reyestr.court.gov.ua> (дата звернення 09.02.2020).
11. Заболоцкая И.В. Доказательная деятельность прокурора. *Закон и право*. 2000. № 1. С. 29–30.
12. Стефанчук М.М. Напрями вдосконалення процесуального статусу прокурора як суб'єкта реалізації функції представництва інтересів громадянина або держави в суді. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. № 2. С. 115–121.

13. «Менчинська проти Російської Федерації» (Menchinskaya v. Russia) (скарга № 42454/02). URL: <http://file:///C:/Users/User/Downloads/001-90620.pdf>. (дата звернення 09.02.2020).
14. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06 листопада 1991 р. № 1798-XII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (дата звернення 08.02.2020).
15. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.

REFERENCES:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), About the prosecutor's office, Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1697-18> [in Ukrainian].
2. Hryhorchuk, M.V. (2019). *Pravova kharakterystyka yak otsinochna katehoriia u pidkhodakh do rozuminnia protsesualnoho statusu subiektiv zakhystu prav uchasnykiv hospodarskykh vidnosyn*. [Legal characteristics as an evaluative category in approaches to understanding the procedural status of the subjects of protection of the rights of participants in economic relations]. Scientific journal Law and Society. Dnipro, vol. 6. pp. 18–23 [in Ukrainian].
3. Rada Yevropy. *Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod*. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004 [in Ukrainian].
4. *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 8 kvitnia 1999 r.* [Judgment of the Constitutional Court of Ukraine of April 8, 1999]. Official Gazette of Ukraine. 1999. Vol. 15. [in Ukrainian].
5. Zadniprovskiy, O. (1997). *Prava prokurora u svitli novoi Konstytutsii Ukrainy*. [The rights of the prosecutor in the light of the new Constitution of Ukraine. Law of Ukraine. Vol. 1, 72–73 [in Ukrainian].
6. Fursa, S. (1998). *Teoretychni aspekty pravovoho ta protsesualnoho stanovyshcha prokurora v tsyvilnomu sudochynstvi*. [Theoretical aspects of the legal and procedural position of the prosecutor in civil proceedings]. Law of Ukraine. Vol. 12, 68–70 [in Ukrainian].
7. Dunas, T.O., Rudenko, M.V. (2006). *Prokuror v tsyvilnomu protsesi Ukrainy: Sutnist, zavdannia, povnovazhennia*. [Prosecutor in the civil process of Ukraine: The essence, tasks, powers]. Kharkiv [in Ukrainian].
8. Mychko, M.I. (2001). *Funktsii ta orhanizatsiinyi ustroi prokuratury*. [Functions and organizational structure of the prosecutor's office]. Donetsk: Donetsk region [in Ukrainian].
9. Valiukh V. (2002). *Aktualni problemy predstavnytstva prokurorom interesiv hromadianyna abo derzhavy u hospodarskomu sudi*. [Actual problems of representation by the prosecutor of interests of the citizen or the state in economic court]. Entrepreneurship, economy and law. Vol. 4, 92–96 [in Ukrainian].
10. Postanova Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 2 bereznia 2010 r. u spravi № 21-2368 [Resolution of the Supreme Court of Ukraine of March 2, 2010 in case № 21-2368] Retrieved from <https://www.reyestr.court.gov.ua>. [in Ukrainian].
11. Zabolotskaia, Y.V. (2000). *Dokazatelnaia deiatelnost prokurora*. [Evidential activity of the prosecutor]. Law and law. Vol. 1, 29–30. [in Ukrainian].
12. Stefanchuk, M.M. (2015) *Napriamy vdoskonalennia protsesualnoho statusu prokurora yak subiekta realizatsii funktsii predstavnytstva interesiv hromadianyna abo derzhavy v sudi*. [Directions for improving the procedural status of the prosecutor as a subject of the function of representing the interests of a citizen or the state in court]. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University, vol. 2, 115–121 [in Ukrainian].
13. Menchynska proty Rosiiskoi Federatsii [Menchinskaya v. The Russian Federation (Menchinskaya v. Russia) (complaint № 42454/02)] Retrieved from <http://file:///C:/Users/User/Downloads/001-90620.pdf> [in Ukrainian].
14. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 06.11.1991 r. № 1798-XII. (The Verkhovna Rada of Ukraine (1991), Commercial Procedural Code of Ukraine). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/print> [in Ukrainian].
15. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR. (The Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28. 1996 № 254k / 96-BP). *Known The Verkhovna Rada of Ukraine*. 1996. № 30. Art. 141. [in Ukrainian].